

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تسمیه مدرک

دانشگاه فردوسی - مشهد
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

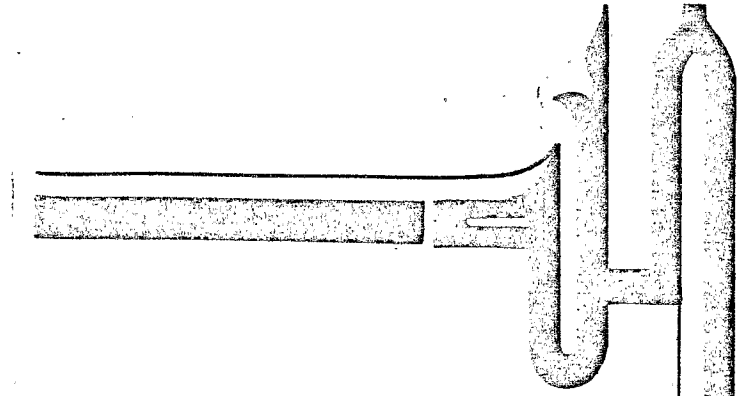
مسائل اقتصادی فقیرالمسکین

استاد راهنما:

استاد حجة الاسلام والمسلمین و اعظم زاده خراسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد
رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

سید محمد جواد وزیري فردوسي
۱۳۶۹

حضرت علامہ طباطبائی رحمۃ اللہ علیہ

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۸	مقدمه :
۹	- تعریف اقتصاد
۹	- موضوع اقتصاد
۱۰	- پیچیدگی اقتصاد امروز
۱۰	- علت انتخاب المیزان
۱۱	- مشکلات کار در این تحقیق
۱۳	- روش کار
۱۵	آشنائی با المیزان و مؤلف بزرگوارش :
۱۵	الف - شرح حال علامه طباطبائی
۱۶	ب - آثار استاد
۱۷	ج - روش علمی علامه
۱۸	د - رابطه استاد با قرآن
۱۸	ه - روش تفسیر در المیزان
۲۱	و - چاپ ها و ترجمه های المیزان
۲۱	ز - تحقیقات متفرقه در المیزان
۲۴	ح - نظر استاد محترم راهنما در مورد المیزان
۴۱	اهمیت اقتصاد :
۴۴	مال و مالکیت :
۴۷	۱- مالکیت خدا و منشأ آن
۴۹	۲- مالکیت بشر
۵۰	۳- اقسام مالکیت
۵۰	- مالکیت انتزاعی
۵۱	- مالکیت ابتدائی

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۵۱	<u>منشأ مالکیت :</u>
۵۱	الف - کار
۵۳	ب - حیات
۵۴	پول ، طلا ، نقره :
۵۵	تاریخچه رواج نقدین
۵۷	نقش نقدین در اقتصاد جامعه
۵۸	مراحل طی شده اقتصاد
۵۹	تعمیر اهل اقتصاد از پول
۶۰	الف - پول به منزله وسیله مبادله
۶۰	ب - پول به منزله قدرت خرید
۶۱	ج - پول به منزله ابزار سیاست اقتصادی
۶۲	بهره وری و تسامع
۶۵	<u>کنز و سرمایه داری :</u>
۶۵	معنی کنز
۶۷	انگیزه زر اندوزی
۷۱	کنز و طرفداران آن در صدر اسلام
۷۹	آثار اقتصادی کنز در جامعه
۸۴	حکم فقهی کنز
۹۰	ادله وجوب زکات بر اوراق مالیه
۹۱	نظر فقهاء مذاهب اربعه با ادله ایشان
۹۷	<u>احتکار :</u>
۹۷	معنی احتکار
۹۷	خصوصیات ، آثار و حکم احتکار
۱۰۴	<u>قرض :</u>
۱۰۴	معانی قرض و موارد استعمال آن ها
۱۰۸	اقراض از دیدگاه المیزان

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۱۲ قرض چیست ؟
۱۱۵ انواع قرض
۱۱۶ احکام قرض
۱۲۱ وجوب پرداخت و منع از مطالعه (نسبت به سرگردن)
۱۲۳ <u>ریا</u>
۱۲۳ معنی ریا
۱۲۴ آیه تحریم و حکم فقهی
۱۲۸ علت تحریم ریا
۱۳۵ ادله و علت فقهی حرمت ریا
۱۴۳ مهلت دادن به تنگدست
۱۴۶ <u>تجارت</u>
۱۴۶ معنی تجارت
۱۴۷ سابقه و هدف تجارت
۱۴۹ نقش تجارت در جامعه
۱۵۲ جواز تجارت
۱۵۵ احکام تجارت
۱۵۹ <u>کم فروشی</u>
۱۵۹ معنی تطهیف
۱۵۹ سابقه کم فروشی و تاریخ آن
۱۶۰ ماهیت کم فروشی
۱۶۱ اثرات کم فروشی در زندگی
۱۶۳ حکم کم فروشی
۱۶۴ نکته
۱۶۷ <u>زکات</u>
۱۶۷ معنی زکات
۱۷۰ سابقه زکات
۱۷۰ آیه وجوب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۱۷۱	ادله وجوب
۱۷۳	احتماع
۱۷۴	علت وجوب زکات
۱۷۴	الف - از نظر اجتماعی
۱۷۹	- نکته
۱۸۰	ب - از دیدگاه روایات
۱۸۲	زکات يك واجب عبادی است
۱۸۸	موارد زکات
۱۹۷	موارد مصرف (مستحقین) زکات
۲۰۷	<u>انفال</u> :
۲۰۷	معنی انفال
۲۰۸	اختلاف در معنی انفال
۲۱۲	اختلاف در معادین
۲۱۵	یا سخ نسخ
۲۱۶	انفال متعلق به چیست ؟
۲۲۱	<u>خمس</u> :
۲۲۱	مقدمه
۲۲۱	ادله وجوب
۲۲۴	بنا بقه خمس
۲۲۵	اخذ یا اعطاء
۲۲۷	معنی غنیمت
۲۲۷	موازنه خمس
۲۳۳	موارد مصرف خمس
۲۳۳	الف - اصل ملکیت در غنیمت
۲۳۵	ب - مستحقین خمس :
۲۳۵	۱- مصرف سهم خدا و رسول
۲۳۷	۲- ذی القربى کیست ؟
۲۴۰	۳- مصرف سهم ذی القربى
۲۴۱	۴- یتامین، مساکین و ابن السبیل چه کسانی هستند ؟
۲۴۶	فهرست منابع و مآخذ

کتابخانه
مکتب معنوی و علمی
مکتب معنوی و علمی

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على خير خلقه واشرف بريته
محمد وآله الطاهرين ولعنه الله على اعدائهم اجمعين .

بحث از اقتصاد ، بحثی قدیمی ، به قدمت زندگی بشر و فعالیتش در میدان معاش

و داد و ستد بوده و اجتناب ناپذیر بود و بویژه تا بقای بشر در روی زمین خواهد بود .

" شاید یکی از امتیازات عصر حاضر ، توجه و دقت خاص ملت ها به مسائل اقتصادی

و امور مربوط به معاش باشند ، به طوری که نظیر آن در هیچ يك از قرون و اعصار گذشته سابقه

نداشته و نشنیده نشده است . اقوام و ملل جهان ، امم از كوچك و بزرگ و حكومت ها و دولت ها

به طور كلي ، همه و همه به امور اقتصادی و معاشی ، بیشتر از همه مسائل دیگر زندگی اهمیت

و اعتبار می دهند .

البته بدون هیچ شکی ، مردم به امم از افراد و جماعات - از بدو تاریخ ، به اسباب

معاش و متاع زندگی اهمیت می دادند ، اما امروز دقت و توجه آنان به ثروت و مال و راه های

به دست آوردن و تولید و روش های توزیع آن بیشتر و وسیع تر گشته و برای آن ، رشته و فن

خاصی را به نام " اقتصاد " اختصاص داده اند . به طوری که امروز توجه آنان به مال و ثروت

و اسباب کسب و طرق توزیع آن ، رشته و علم بزرگی شده و همه اقوام و ملل ، و دولت ها را به خود

مشغول داشته و قطبی شده که افکار و عقاید ، زحمات ها و کوشش ها هم به محور آن و به

دور آن می چرخند . "

تعریف اقتصاد :

اقتصاد دانان تعاریف متفاوتی از اقتصاد ارائه نموده‌اند که نه هیچ کدام کامل است و نه هیچیک نامربوط به اقتصاد ، شاید همه آن‌ها تعریفی از اقتصاد باشد و هیچکدام هم به تنهایی تعریف اقتصاد نباشد .

اما اختلاف تعاریف هرچه باشد اصل موضوع را عوض نمی‌کند . چه ریشه لغوی آن را در نظر بگیریم و سپس آن را تحلیل کنیم ، چه براساس وقایع و حوادث تاریخی برای آن تعریف بسازیم و چه به استناد کارها و موضوعاتی که تحت عنوان مسائل اقتصادی انجام و بررسی می‌شود تعریف ارائه نمائیم ، تفاوت اساسی پیدا نشده و همه در این امر متفق خواهند بود که اقتصاد ، بحث معاش بشر به معنای وسیع کلمه و بررسی جوانب مختلف راه‌های توسعه و موانع عقب ماندگی و صحت و فساد مسائل مربوط به آن خواهد بود .

موضوع اقتصاد :

موضوع اقتصاد دایره‌های خواسته‌ها و احتیاجات و آمال و بلند پروازی‌های بشر و نیز روابط بین انسان‌ها و جوامع در تأمین نیازها و توزیع کمبودها و گسترش دارایی‌ها می‌باشد و مسائل زیادی چون انواع معاملات ، منابع کمبودها ، فراوانی ، اعتبارات ، تورم ، تثبیت قیمت‌ها ، اشتغال ، تعادل پرداخت‌ها ، عرضه و تقاضا ، تولید ، مصرف ، توزیع ، واسطه‌گری و دلالتی ، رشد و بهبود منابع ، صادرات ، واردات ، کنترل‌ها ، مالیات‌ها ، سرمایه‌گذاری‌ها ، استقرار بهره‌وری ، کشاورزی ، صنعت ، اقتصاد خانوار ، اقتصاد دولتی ، بانک‌ها و ... و مسائل بی‌شمار دیگری در بحث اقتصاد جای می‌گیرد که شاید برخی از آنها تحت عناوین کلی‌تری جمع و در یک دسته بندی قرار گیرند .

۱- رجوع شود به کتاب عقاید بزرگترین علمای اقتصاد ، و نیز مقدمه‌های بر علم اقتصاد ، ص ۱۳ و ۱۴ .

پیچیدگی اقتصاد امروز

از دیاد جمعیت بشر در روی زمین و در نتیجه مشکلات موجود در راه تامین نیازهای زندگی و رفاه فردی و اجتماعی و پیشرفت صنعت و تمدن و نیازها و جولان فکر بشر در این زمینه اقتصاد امروز و روابط آن را به شکل سرمایه آوری پیچیده کرده و از انواع و اقسام حیلها وترفندها انباشته است و بریدن از محتویات و برداختن بی وقفه به مسائل مادی به این پیچیدگی دامن زده است .

انقسام حیلها در قالب تجارت ، سرمایه گذاری ، سود ببری ، اعتبارات ، انحصارات ، رقابت ها و ایجاد شرکت های بزرگ چند ملیتی ، واسطه گری های کوچک و بزرگ و ... تقلبها و غشها ، اقتصاد امروزی را به شدت گسترده و پیچیده ساخته است و قهراً لزوم هشیماری جوامع مسلمان و نیز کشورهای عقب افتاده و تک تک مردم بیشتر گشته و ضرورت آگاهی های دقیق مکتبی و یافتن قدرت تطبیق مسائل و موضوعات اقتصاد روز با تعالیم اقتصاد دینی و مقابله با مشکلات آن صد چندان شده است .

یافتن این آگاهی و قدرت مستلزم تبیین نظرات اقتصادی مکتب از سوی علمای بزرگ و رجال برجسته دین ، و روشن شدن مبانی آنها به عنوان پایه وزیر بنای طرحها و لوایح قانونی و تشریحی های اقتصاد سلکتی می باشد .

آیات انتخاب المیزان

باتوجه به میزان تسلط مرحوم اشتاد علامه طباطبائی به قرآن و قدرت تفسیر آیات به وسيله خود قرآن و آیات دیگر ، و بدون تشبیه به تأویل ها و توجیهاات غیر مستدل یا انطباق قرآن بر نظرات شخصی و استدلالات علمی و تجربی و غیر آنها و نیز باتوجه به این که در این عصر بسیاری از دانشمندان علوم اسلامی ، مستقیم یا غیر مستقیم ، از شاگردان آن استاد بوده

وبالطبع در طرح مسائل اقتصادی جامعه از تعالیم آن بزرگوار بهره برده و متأثر هستند، اهمیت جمع آوری نظرات اقتصادی ایشان پیش از گذشته روشن می شود، به ویژه آنکه اشتها را میزان و صلابت آن، نسل جدید و آسایش را نیز بیشتر به سوی خود جلب خواهد کرد و به تعمق در مطالب آن وا خواهد داشت.

علاوه بر اینها چون مرحوم علامه از نظر فقهی در درجه ای بوده اند که چنانچه در خلال تفسیر، در مسائل اقتصادی نظری داده باشند صرفاً نظریک مفسر نا آشنا به فقه نمی باشد، بلکه می تواند به عنوان یک نظر فقهی محکم مورد بحث واقع شود و در بررسی مبانی آن و مطابقت با نظرات فقهای بزرگ از ارزش والایی برخوردار است.

مشکلات کار این تحقیق:

انتخاب بحث "مسائل اقتصادی در میزان" و تشریح مبانی فقهی آن به عنوان موضوع پایان نامه تحصیلی دوره کارشناسی ارشد، کاری بود که بعد از مدت ها بررسی در تمام جوانب آن و مشورت با اهل فهم و تأیید استاد محترم جناب حجة الاسلام آقای واعظ زاده انجام شد و به نظر می رسید که مشکلات زیاد و بیش از حد معمول در این راه وجود نخواهد داشت، لکن بعد از مدتی مشکلاتی ظاهر شد که بعضی از آنها به این شرح است:

الف - یقین بیشتر اینجانب به بضاعت بزجاء خود و وقوف زیاد تر به سعه علمی مؤلف محترم المیزان و پیدا شدن واژه از جسامت در انجام کار و ادامه آن.

۱- علامه طباطبائی با وجود داشتن مقام قضاوت و علمیت و واجدیت مقام مرجعیت، به علت اهتمام به امور علمی و تربیت طلاب، از نقطه نظر معنویت و اخلاق و توضیح عقیده، و به علت دفاع از سنکر اسلام و حریم تشیع، دیگر مجال و خالی برای تدوین رساله و فتوی و استفتاء را نداشتند و از بدو امر عملاً مسیر خود را در غیر این طریق قرار داده بودند.

عیناً نقل از دهر تابان، ص ۵۷.

ب- چون تفسیر المیزان تفسیر قرآن به قرآن است^۱ و از انحراف و تشریط در وارد شدن در بحث های تفسیری فقهی و فلسفی و عرفانی و امثال آنها مبرا است ، لذا مشکل می توان ، در تمام مسائل اقتصادی ، نظرات فقهی علامه را در آن یافت . چنان که خود علامه می فرماید : "آیاتی که به احکام دینی مربوط است ، در این تفسیر پیرامون آنها بحث نشده ، چون بحث پیرامون آنها به کتب فقه مربوط است نه تفسیر"^۲ . و لذا این امر بر مشکلات کار بیشتر می افزاید .

ج- پراکندگی بیش از حد کار ، به طوری که علاوه بر فهرست های موضوعی المیزان که به صورت کتاب جداگانه یا در پایان هر جلد آمده و نیز المعجم المفهرس و کتب آیات الاحکام و تفصیل الآیات و احکام قرآن و فرهنگ اصطلاحات اقتصادی اسلام و امثال آنها ، لا اقل باید یک دوره کامل المیزان در حدی بیش از تورق مطالعه می شد تا فقط عناوین موضوعات که علامه به آنها پرداخته اند پیدا شود ، به علاوه آن که خیلی از موضوعات ممکن بود در داخل بحثهای غیر اقتصادی وارد شده باشد ، و بعد از این مرحله ، تازه آغاز راه بود .
این امر ، یعنی پراکندگی بسیار زیاد کار ، بخصوص که در این زمینه ها کتاب فقهی ، یا کتاب اقتصادی مستقل و یا رساله و فتوایی از علامه وجود ندارد ، بارها مرار بر آن داشتیم که از ادامه کار دست کشیده و ترجمه و تحقیق بعضی از کتب فقهی را انتخاب کم که نسبت به کار حاضر ، تحقیقی است جمع وجود و تقریباً بدون درد سر ، و قابل ارائه در مدت زمانی به مراتب کوتاه تر ، ولی علاوه بر ضرورتی که برای این کار احساس می کردم ، تأیید و تشویق استاد محترم راهنما و ارائه طریقی که ایشان فرموده بودند دوباره به کار و اس داشتیم تا سرانجام در حد وسیع به انجام آن موفق شدم . بماند و توفیق .

۱- در این مورد بعداً بیشتر توضیح داده خواهد شد .

۲- مقدمه المیزان ، ج ۱ ص ۱۳ ، ترجمه المیزان ، ج ۱ ، ص ۲۱ .

روش کار:

- ۱- فهرست های موضوعی میزان ، فهرست های جداگانه و فهرست های آخر تمام چاپ ها ملاحظه شده و موضوعات اقتصادی و با هر موضوعی که به نحوی احتمال ربط به اقتصاد در آن بوده ، برای مطالعه استخراج شده است .
- ۲- استفاده از المعجم المفهرس در الفاظ قرآن کریم به عنوان راه دیگری برای پیدا کردن موضوعات اقتصادی در نظر گرفته شده است .
- ۳- کتب تفصیل الآیات ، آیات الاحکام ، احکام قرآن و فرهنگهای اصطلاحات اقتصادی اجتماعی و فقهی بررسی و بحث های اقتصادی آنها مد نظر قرار گرفته است .
- ۴- تفسیر میزان در حد پیش از تئوری بررسی شده است .
- ۵- تمام بحثهایی که به نحوی با مسائل اقتصادی مربوط بوده به طور کامل و دقیق مطالعه و بعضی تا چندین مرتبه مطالعه و یادداشت برداری شده است .
- ۶- موضوعات مختلفی که در یک بحث مطرح شده ، از هم تفکیک و دسته بندی گشته و موضوعات پراکنده در صورت لزوم با هم مقایسه و تلفیق شده است .
- ۷- اظهار نظرهای صریح از اشارات جدا شده و هر کدام به جای خود مورد استفاده واقع شده است .
- ۸- هر جا نوشته دیگری از استاد پیدا شده که در موارد بحث اشاره ای داشته باشد مورد استفاده قرار گرفته است .
- ۹- در مسائلی که مبنای فقهی از روایات ، یا نظر مشابه یا مختلف از فقها ، وجود ندارد ، در توضیح نظر علامه آورده شده و در صورت لزوم و تناسب محل به فتوای علما اشاره نیز اشاره شده است .

۱۰- در مسائلی که مبانی آنها فقط تحلیل‌های اقتصادی و اجتماعی بوده، به تحلیل-

های اقتصادی و اجتماعی و نظرات دانشمندان این امور رجوع شده است.

۱۱- چنانچه در خصوص مسأله‌ای، نظر صریحی از سوی علامه ابراز نشده ولی از فحوای

کلام ایشان مطالبی استنباط می‌شده است، به لحاظ رعایت امانت و تقوای در نقل، مطلب

به عنوان برداشت فقهی از نظر علامه بیان شده و از نسبت دادن صریح چیزی به استاد،

در صورتی که ایشان در آن صراحت نداشته‌اند، خودداری شده است.

۱۲- ضمن اینکه از ترجمه‌های مختلف نیز استفاده شده، به هیچکدام اتساق

کامل نشده است و لذا چون اصل تفسیر المیزان ملاک و منبع بوده است در خیلی از موارد

ممکن است مطالب نقل شده عیناً با ترجمه‌های موجود سازگار نباشد، لکن برای اینکه آدرس

عبارات نقل شده لا اقل با یکی از ترجمه‌ها نیز تطبیق کند، در آدرسها، از ترجمه آقای موسوی

همدانی، چاپ دفتر انتشارات اسلامی استفاده شده است.

۱۳- ابتدا و انتهای ^{منتهی} که از استاد علامه یا هر کتاب یا شخص دیگری نقل شده کاملاً

مشخص است و هرچه غیر از آنهاست به شخص اینجانب مربوط بوده و لذا نقص یا اشتباه آنها

متوجه خودم می‌باشد.

۱۴- ارشادات استاد محترم راهنما، جناب حجة الاسلام آقای واعظ زاده زید شرفه

در تمام طول کار آویزه گوش بوده و سعی شده است طبق دستور ایشان به جمع آوری صرف

اکتفا نشده و مطالب با شرح و جمع‌بندی و استخراج اصول کلی همراه باشد.

راهنمایی‌های مستقیم و غیرمستقیم اساتید محترم مشاور نیز در بهبود کار و نگاه‌ش

فواقص آن سهیم بوده است. و در همین جا لازم می‌دانم از لطف و محبت تمام این بزرگواران

تشکر و سپاسگزاری نمایم.

سید محمد جوان وزیری خرد

آشنائی با المیزان و مؤلف بزرگوارش

الف - شرح حال علامه طباطبائی :

استاد علامه مرحوم سید محمد حسین طباطبائی متوفای بیست و چهارم آبان هزار و سیصد و شصت هجری شمسی ، از فحول علمای عصر حاضر ، فقیهی اصولی و فیلسوفی عالی مقام بوده و یک دوره کامل تفسیر ارزشمند المیزان را تدریس و تحریر نموده و در نزد عموم بیشتر به خاطر همین تفسیر مشهور است .

خواص و شاگردان آن استاد ، وی را عارفی وارسته ، مردی متحقی به حق و آیتی عظیم در فلسفه و اصول و فروع و توحید و معارف الهیه و واردات قلبیه و مشاهدات الهیه قدسیه می دانند !

"علامه طباطبائی در ادبیات عرب و معانی و بیان و بدیع استاد بودند . در فقه و اصول استاد بودند و ذوق فقهی بسیار روان و نزدیک به واقع داشتند و - دوره های از فقه و اصول را نزد استادانی چون مرحوم آیه الله نائینی و مرحوم آیه الله کلبانی خوانده بودند ، و نیز از فقه آیه الله اصفهانی بهره مند شده اند ، و مدت ایستادن دوره های از درس مجموعاً به ده سال کشیده شد .

و استاد وحید ایشان در فلسفه حکیم متاله معروف مرحوم آقا سید حسین بادکوبه ای بوده است که سالیانی دراز در نجف اشرف در معیت برادرشان مرحوم آیه الله آقا حاج سید محمد حسن طباطبائی الهی نزد او به درس و بحث مشغول بوده اند ، و چون اسفار و شفا و مشاعر و غیرها را نزد او خوانده اند .

۱- به یاد نامه های استاد ، مصاحبه های شاگردانش با مطبوعات از جمله کیهان فرهنگی ، مجله حوزه ، و نیز کتاب مهر تابان ، صفحات ۱۰ تا ۲۳ رجوع شود .